شیعری هایکۆ بۆ منداڵان … رەزا شوان

هایکۆ هونەرێکی شیعری ساکار و کورت و ئاسان و کاریگەر و نایاب و زۆر کۆنە لە شیعری ژاپۆنی دا، تا ئەو رادەیەی کە منداڵانیش هۆگری بوونە و لاسایی دەکەنەوە. هایکۆ شێوازێکی جیاوازە و ژانرێکە لە ژانرەکانی شیعری ژاپۆنی. هونەرێکی شیعری رەسەنی ژاپۆنە. لە ژاپۆندا سەری هەڵداوە، رەگێکی مێژوویی کۆنی هەیە و بۆ سەدان ساڵ پێش ئێستا دەگەڕێتەوە. تا ئەمڕۆش بایەخی هایکۆ کاڵ نەبۆتەوە و لە ژاپۆندا باوی هەیە و گرنگی پێدەدەن. هەر لە منداڵیشەوە بە شێوازێکی ئاسان و سووک منداڵەکانیان فێری خوێندنەوە و نووسینی هایکۆی ساکار دەکەن.

هایکۆ لە قۆناغی یەکەمیدا، لە سەدەی حەقدەمین دا. بە هەوڵی شاعیری هایکۆنووسی بەناوبانگی ژاپۆنی (ماتسۆ باشۆ: ١٦٤٤-١٦٩٤) گەشەی کرد. بە رکابەرێتی ماتسۆ بە مامۆستای یەکەمی ئەم هونەرە ناسراوە، یەکێکە لە بەناوبانگترین هایکۆنووسەکانی ژاپۆن. رۆڵێکی گرنگی بینی لە بڵاوکردنەوە و لە بە باوکردنی هایکۆ لە ژاپۆن دا.

ماتسۆ، وازی لە مامۆستایی و لە ژیانی خۆشی شار هێنا. وەکو شەیدایەکی هایکۆ، دێ بە دێ دەگەڕا، بە وەرگرتنی ئیلهام بۆ هۆنراوە و بۆ هایکۆکانی.

(ماتسۆ باشۆ)، شاعیر و وێنەکێش (یەسا بوسۆن: ١٧١٦-١٧٨٤)، (کوبایاشی ئیسا: ١٧٦٢ -١٨٢٦)، (ماساوکا شیکی : ١٨٦٧-١٩٠٢) کە چوار مامۆستای گەورە و ناسراوی زامانی ژاپۆنی بوون، بە کۆڵەکەکانی هایکۆی ژاپۆنی دادەنرێن.

لە ئێستادا شیعری هایکۆ لە هەموو جیهاندا تەشەنەی کردووە. بە دەیان شاعیر لە ئەمریکا و ئەوروپا و ئەفریقیا و ئاسیادا هەن، کە چاویان لە هایکۆنووسانی ژاپۆن کردوون، بە سەدان هایکۆیان نووسیون و دەنووسن. بەڵکو منداڵانێکی زۆریش لە قوتابخانە بنەڕەتییەکانی جیهاندا، لەبەر سووکی و ئاسانی، شیعری هایکۆ دەنووسن.

هایکۆی ژاپۆنی هۆیەکیش بوو بۆ سەرهەڵدانی (شیعری وێنەیی) کە بزووتنەوەیەکی شیعری (ئینگلۆ ـ ئەمریکی) بوو، لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا باوی بوو. هەروەها هایکۆ کارتێکردنی لەسەر کارە ئەدەبییەکانی تری رۆژئاوا هەبوو.

هایکۆ لە چی پێکهاتووە؟

هایکۆ بریتییە لە هۆنراوەیەکی زۆر کورت، تەنیا بەیتێکە، بە شێوە کلاسیکییەکەی لە سێ دێڕە شیعری بە کێش و بە سەروا و بە ئاواز پێکهاتووە. مەگەر بە دەگمەن دێڕەکانی سەرواداربن. هایکۆ لە (١٧) بڕگە پێک هاتووە. بە گوێرەی ریزبەندیی دێڕەکان (دێڕی یەکەم پێنج بڕگە، دێڕی دووەم حەوت بڕگە، دێڕی سێیەم پێنج بڕگە) واتە (٥ بڕگە، ٧ بڕگە، ٥ بڕگە) بە پێی زمانی ژاپۆنی.

بەڵام گەر هایکۆکانی ژاپۆنی بۆ زمانەکانی تر وەریان بگێڕن، ژمارەی بڕگەکان لە سێ دێڕەکەدا وەکو خۆیان نامێننەوە، بڕگەکان کەمتر یا زیاتر دەکەن. بۆ نموونە، ئەم هایکۆیەی ماتسۆ باشۆی ژاپۆنی، کە لە زمانی ئینگلیزییەوە وەرمان گێڕاوە بۆ کوردی:

گۆلێکی کۆن
بێ دەنگی ئاو
لە بۆقێکەوە کە نوقم دەبێ

ئەم ئایکۆیەش کە لە نووسینی ئایکۆنووسی ژاپۆنی کوبایاشی ئیسا یە:

بەفر دەتوێتەوە
دێیەکە لە ئاوا نوقم بوو
لەگەڵ منداڵەکاندا.

لە پێشا بەم جۆرە شیعرەیان دەوت (هۆکۆ) بەڵام لە دواییدا، شاعیری ناسراوی ژاپۆنی ماساوکا شیکی گۆڕی بۆ وشەی (هایکۆ).

هایکۆنووس لە میانەی چەند وتەیەکی ساکاردا، لە کات و شوێنی خۆیدا، بە زمانێکی سادە و باو، هایکۆ دادەڕێژێ و گوزارشت لە هەستی قووڵی خۆی دەکا. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، هەر وشەیەک لە وشەکانی سەنگ و مەبەستیان هەیە. بۆیە هایکۆنووس بە وردی وشەکانی هەڵدەبژێرێ.

هایکۆ بە زۆری دەربارەی شتانێک دەنووسرێ، کە بە لای خوێنەرەوە زانراوە و نامۆ نین. وەکو ستایشی سروشت، خەسڵەتەکانی وەرزەکانی ساڵ، ئاژەڵان، باڵندەکان، دار و درەخت، گوڵ و گوڵزار، بەفر و با و باران، ئاو،...هتد. یا گوزارشتێکی کوتوپڕی و یەکسەری بۆ بیرکردنەوە و بۆ دواکەوتنە لە کارەسات و لە دیمەن و لە وێنەکانی ژیانی رۆژانەی مرۆڤ دەکا، لە روانگەیەکی فەلسەفەیی و جوانکارییەوە. بە زۆریش لە دوا دێڕی هایکۆدا (دێڕی سێیەم) تێبینی و مەبەستی بابەتەکە بە دەستەوە دەدا.

ئەوەی ئارەزوومەندی شیعریش، دەتوانن هەوڵبدەن و خۆتان

تاقی بکەنەوە و بە ئارەزووی خۆتان بابەتەکانتان هەڵبژێرن و هایکۆی تایبەتی خۆتان بنووسن، پێبەندیش مەبن بە شێواز و بە شێوەی هایکۆی کلاسیکی ژاپوونی یەوە.

هایکۆ بۆ منداڵان:

هایکۆ شایەنی گرنگی پێدانە بە منداڵان، دەشی چێژ و خۆشییەکی زۆریان پێبخەشێت. خوێندنی هایکۆ لە قوتابخانە بنەڕەتییەکاندا، هانی قوتابیان دەدا، بە ئەوەی کە فێری بڕگە و وشە ببن، لەبەر ئەوەش کە هایکۆ هۆنراوەیەکی کورت و ساکار و ئاسانە و وشەکانی باون و بابەتەکانیان نامۆ نین بۆ لایانەوە، لێیان وەڕست نابن و بە ئاسانی وەریان دەگرن. دەکرێ مامۆستای زمان لە قوتابخانەدا، کۆمەڵێک هایکۆی جیاوازی گونجاو بە پێی تەمەنی قوتابییەکانی، بە خوێندنەوە بە قوتابییەکانی بدا و فێریان بکا بە دەنگەوە بیان خوێننەوە. یارمەتی قوتابیان دەدەن بە بیرکردنەوە لە واتای هایکۆکان. دوایش مامۆستا داوایان لێبکا کە خۆیان هایکۆ دابنێن. بۆ ئەم مەبەستەش وردبینی زۆری لێیان دەوێ تا بە ئاسانی فێری بڕگەکان ببن. باشترین چالاکیش بۆ هاندان و بە بە ئاسانی فێربوونی بڕگە (شێوازی چەپڵەلێدان)ە، کە لە کاتی خوێندنەوەی وشەکان،

بۆ هەر بڕگەیەک، یەک چەپڵە لێبدەن. بۆ نموونە: لەگەڵ خوێندنەوەی وشەی (کورد) کە لە یەک بڕگە پێکهاتووە، یەک چەپڵە لێبدەن. بۆ وشەی (نەورۆز) کە لە دوو بڕگە پێکهاتووە، دوو چەپڵە لێبدەن، بۆ (کوردستان) سێ چەپڵە لێبدەن،.... هتد.

دەکرێ مامۆستای زمان، بابەتێکیان بۆ هەڵبژێرێت، بۆ نموونە (تۆڕی جاڵجاڵۆکە) داوا لە قوتابییەکانی بکات، بیر لەم بابەتە بکەنەوە و هایکۆیەک بنووسن، لەوانەیە کۆمەڵێک نووسین و بیرۆکەی جیاواز لە هایکۆکانیانی قوتابییەکانی دا بخوێنێتەوە.

پێویستە مامۆستا هانی قوتابییەکانی بدات، کە هەموو هەستییەکانیان بەکاربهێنن. بۆ نموونە گەر هایکۆکە لەسەر (بەهار) بوو. داوایان لێ بکات کە بیر لە دیمەنەکانی بەهار بکەنەوە و هایکۆ بنووسن، ئەو دەنگانەی گوێیان لێی دەبێ، وەک خوێندنی مەلان، بۆنی گوڵان، دیمەنی پەپوولەی رەنگاوڕەنگ، تام و چێژی رێواس، هەموو ئەو شتانەش کە دەتوانن دەستیان لێبدەن و خۆشیان پێدەبەخشن، لێرەدا هەر پێنج هەستییەکەی بەکارهێنا. دوای ئەوە پێویستیان بە بیرکردنەوە هەیە لە هەڵبژاردنی ئەو وشانەی کە پێویستیان پێیان هەیە، بۆ گوزارشتکردن و بۆ نووسینی وشە و بڕگەکانی هایکۆکانیان. دوای نووسین دووبارە پێیاندا بچنەوە و هەڵەکانیان راست بکەنەوە. ئەمەش دەبێتە سەرەتایەکی

باش بۆ منداڵ□ان، بۆ درێژەدان بە خوێندنەوە و بە نووسینی هایکۆ و بۆ زیاتر پێشکەوتنیان. لە ئ□م□□□دا، لە بەر ئاسانی و کورتی شێوازی هایکۆ لە زۆر لە قوتابخانەکاندا، وتنەوە و فێرکردنی هۆنراوە، بە شێوازی هایکۆ بووە بە باو. هیچ دەستوورێکی دیاریکراو و پێویست و پێبەندبوونیش بۆ نووسینی هایکۆ نییە، تا ببنە تەگەرە لە رێی نووسینی هایکۆدا، ئەوەی هایکۆنووس دەیەوێ، گوزارشتکردنە لە بیرۆکە و لەو تێبینییانەی کە لە هۆشیدان.
ئەمەش بەلای منداڵ□انەوە جێی سەرسوڕمانە دەربارەی هایکۆ، کە دەتوانن بە ئازادی و بێ دوودڵی، بە وشەی سادە، گوزارشت لە بیرو بۆچوونیان بکەن و هایکۆ بنووسن.
کە داوای نووسینی شیعرێکی هایکۆ لە منداڵ□ان دەکەین، بە زۆری بە سادەیی گوزارشت لە هەستی خۆیان دەکەن، دەربارەی ئەو شتانەی پێیان ئاشنا بوونە، وەکو: کەشوهەوا، ئاژەڵانی ماڵی، باڵندەکان، گو□□ان، دەشت و چیا، دار و دەوەن، هاوڕێیان، یاری، وەرزەکان، رۆژ و شەو، بەفر و باران و ئاو، دایکان و باوکانیان، مامۆستاکانیانن، خوشکان و براکانیان، یا هەر بابەتانێکی تری لەم شێوانە.
دەکرێ دایکان و باوکان مامۆستاکان لە چالاکی خۆشدا، بەشداری بە منداڵ□□کانیان بکەن و ناوی لێبنێن هەڵمبێنە"من کێم؟" کە لە شێوەی مەتەڵۆکە دایە. لەم چالاکییەدا داوا لە منداڵ□ان دەکرێ، لە شێوازی هایکۆدا قسەکانیان یا وەڵامەکانیان بنووسن. ئەمە سێ نموونەی هایکۆی"من کێم؟":

بۆرێکی خەت زەردم
بۆ هەموو گو□□□ک دەفڕم
هەنگوین دروست دەکەم
ئەم هایکۆ ئاسانە کوردیی□ش:
بەرزم وەک چنار
نە گیام و نە دار
مزرم وەک هەنار
هایکۆیەکی تر بۆ منداڵ□ان لە شێوازی من کێم؟:
من لە ئاسمانم
هەڵدێم و ئاوا دەبم
گەرمی دەبەخشم
دەکرێ هایکۆ بۆ منداڵ□ان، کەسێتی بێت یا لە شێوەی نوکتە و ج□ف□نگیدا دابڕێژرێت، بۆ چێژ و خۆشی بەخشین و بۆ ئەوەی منداڵ□ان به□ن□ خەندە و پێکەنین. بۆ نموونە ئەم دوو هایکۆ

فۆلکلۆریی کوردییەمان بە منداڵان کە بە خۆشی و پێکەنین وتراون:
هە دەینە.. دەینە.. دەینە
دەینەی ماڵی مەلایە
پێی لە سەلکە گایە

* * ▪

هەڵاتران و مەڵاتران
دایک و باوکی جندۆکان
دایکم ناردوومی بۆ هێلکان

هەندێ جاریش هایکۆ گوزارشت لە سۆز و لە هەستەکانی ناخی منداڵان دەکا، وەکو خۆشەویستی و دڵەڕاوکێ و تەنانەت ئازاریش.

پێویستە منداڵانی کوردمان فێربکەین و هانیان بدەین کە هایکۆ بخوێننەوە و بنووسن، بە تایبەتیش ئەو منداڵانەی، کە هۆگری خوێندنەوە و نووسینی شیعرن.

جۆرەکانی هایکۆی منداڵان:

یەکەم: (هایکۆ بۆ منداڵان): ئەو هایکۆیانەن کە شاعیرانی هایکۆنووس بۆ منداڵانیان دەنووسن. کە پێویستە ساکار و کورتبن و بە زمانێکی ئاسان بە پێی قۆناغەکانی منداڵەی بیان نووسن، بابەتەکانیش نامۆ نەبن و لەژینگەی منداڵانەوە ئیلهامیان لێوەرگرتووبن.

تا ئەمڕۆ لە کوردستان دا، مەگەر بە دەگمەن هایکۆنووسێکی ناسراوی کوردمان هەبێ کە شیعری هایکۆ بۆ منداڵانی کوردمان نووسیبێت یا بنووسێ.

ئەمانە دوو نموونەی هایکۆن، لە هەڵبەستی هایکۆنووسانی بیانی بۆ منداڵان:

یاریی دووانە
منداڵ بە منداڵ دەدوێ
لە ئاوێنەدا

* * ▪

جەژنی لەدایکبوونتە
هیچ شتێکم نییە بۆتی بهێنم
منداڵان هەمیشە بێ پارەن

دووەم: (هایکۆ له نووسینی منداڵان) ئەو هایکۆیانەن، خودی منداڵان خۆیان، دەیان نووسن، سادەیی و ڕاستگۆیی و

ساكاریان پێوە دیارە. ئەمانەی خوارەوە چەند نموونەیەكی هایكەن، كە لە لایەن منداڵانی ئەمریكاوە نووسراون:

من تەنیا منداڵم
حەزدەكەم لەگەڵ هاوڕێكانم یاری بكەم
خەندە بكە و شادبە

* * ▪

خەمان بە هیوا ناودەبەین
داهاتوو لە دەستی ئێمە دایە
خوێندنیش بۆ باشترە

* * ▪

دەبینم لەناو بەفردا
ئاسكەیەكی بچكۆلانە
هەوڵدەدەم یارمەتی بدەم

نووسینی: (تیم . ك)، (١٠) ساڵان ـ ئەمریكا.

كیت لە تەمەنی هەرزەكاریدا شەش گۆڵی تۆماركرد
تۆپی پێیەكە بەر ستوون كەوت
ئایا گۆڵێكی تۆماركرد؟

نووسینی: (كاتی)، (٩) ساڵان ـ ئەمریكا.

گوڵە سوورەكە جوانە
هەروەها نەمامە گوڵەكانیش ناسكن
هەموو گوڵێك جوانە

نووسینی: (ئیڤان)، (٩) ساڵان ـ ئەمریكا.

بەهار ساڵی جارێك
دێت وەك نەڕەی شەر
لە دەرەوە وەك بەرخ، باع

نووسینی: (شتان)، (١٣) ساڵان ـ ئەمریكا

ئەستێرەكان هەڵهاتوون
دەدروشێنەوە و گەشدەبن
تا رۆژ هەڵدێت

نووسینی: (میتیا . م) ، (٩) ـ ئەمریكا.

بە سەدان هایكۆ هەن، كە لە لایەن منداڵانەوە نوسراون، یا بۆ منداڵان نووسراون.

زۆر لە منداڵانی قوتابی، لە بۆنە و لە رۆژە تایبەتی و جیهانییەكاندا، وەكو: یادی جەژنی لەدایكبوونی هاوڕێكانیان، رۆژی جەژنی نەورۆز، رۆژی جەژنی دایكان، رۆژی

جەژنی مامۆستایان. لەسەر کارتی پیرۆزبایکردن لە هاوڕێکانیان، لە دایکانیان، لە مامۆستاکانیان، بە نووسینی سێ دێڕە هایکۆی جوان پیرۆزبایان لێدەکەن.

(*) بە نووسینی ئەم بابەتە، سوودم لە چەندین سایتی ئینگلیزی وەرگرتووە.

ڕەزا شوان

٣٠/ سێپتەمبەر/٢٠٢٠